

Till åminnelse av Sören Stenlund (1943–2019)

Sharon Rider

Sören Stenlund började sin akademiska karriär med studier i filosofisk logik och matematikens filosofi, vilka kulminerade med en doktorsavhandling i teoretisk filosofi, *Combinators, λ -terms and Proof Theory* (1972) – allmänt betraktad som en milstolpe inom området. Efter disputationen fick han anställning som docent vid Filosofiska institutionen i Uppsala, där han fortsatte sin forskning inom språkfilosofi, logik och matematik och befordrades till universitetslektor 1980. Det var under denna period som Stenlunds stora intresse för matematikens filosofi kom att influeras och breddas av ett spirande engagemang för vidare spörsmål om språk, symbolism och begreppsbildning, för vilket han fann inspiration i Ludwig Wittgensteins arbeten. *Det osägbara*, en kritisk och bitvis sardonisk uppgörelse med tidens huvudströmningar inom akademisk filosofi, publicerades 1980 och markerade en vändpunkt i Sören Stenlunds tänkande. I Sverige ledde boken till en kontrovers jämförbar med mottagandet av Richard Rortys *Philosophy and the Mirror of Nature* (1979), som publicerades i USA vid ungefär samma tidpunkt. Båda böckerna uppfattades som ilska karikatyrer av vissa, som banbrytande och djupgående kritiska analyser av andra. Det svenska filosofifämnets huvudströmning hade visserligen kritiserats tidigare (bland annat av idéhistorikern med doktorsgrad i filosofi, Svante Nordin, i ett par artiklar i *Häftan för kritiska studier*), men med *Det osägbara* kom kritiken för första gången inifrån den formella logiken. Boken väckte ett för filosofiska verk ovanligt stort offentligt intresse. Den lovordades som en milstolpe (*Expressen* 30/12 1980) av en av Sveriges mest hyllade författare, Lars Gustafsson, själv disputerad i filosofi. Men den förkastades av andra, bland annat Dag Westerståhl, som i sin recension i *Filosofisk tidskrift* (1981) tillstod att han kände ”stark irritation” inför den. Bland annat påpekade han att Wittgenstein, vars *Tractatus* utgör den begreppsliga grunden för *Det osägbara*, var en viktig förgrundsgestalt för den analytiska filosofi som Stenlund angriper och att hans nioporträtt bortser från inriktningens bredd. Enligt Sören hade emellertid Wittgenstein dittills ofta missförstått just därför att de analytiska filosofer som

intresserade sig för hans tänkande missade det kanske väsentligaste i hans syn på "den vetenskapliga filosofin", nämligen förståelsen av dess grundläggande antaganden.

Det är mycket tack vare Sören Stenlund som de nordiska länderna i dag har en så stark ställning inom den nyare internationella Wittgensteinska filosofin. Men de viktigaste begreppsmässiga poängerna i *Det osägbara* kom att få konsekvenser även för många studenter och kollegor i ett flertal olika discipliner i Sverige, liksom för Wittgensteininspirerad filosofi över hela världen. Sören sökte svar på de frågor som engagerade honom inte bara, eller ens främst, i tidskrifter och böcker inom samtida professionell filosofi utan också i verk inom bland annat lingvistik, antropologi och psykologi. I senare publikationer såsom *Language and Philosophical Problems* (1991) utvecklade Stenlund ett antal teman från *Det osägbara* i förhållande till problem inom medvetandefilosofi. Återigen var temat hur den begreppsapparat vi använder när vi *intellektualiserar* ett ämne, gör det till ett objekt, vare sig det gäller språk, artificiell intelligens eller matematik, tenderar att skapa teoretiska problem snarare än att lösa dem. Stenlund såg denna tendens som en vanlig källa till förvirring sprungen ur de numera vedertagna sätten att behandla begreppsliga problem i analogi med empiriska frågor (där filosofi blir en vetenskaplig specialisering). Hans arbeten var ämnade att visa att lösningen på de filosofiska problemen ofta stod att finna i en undersökning av de begreppsliga antaganden som gav upphov till dem.

Under 1980-talet började Sören Stenlunds högre seminarium i teoretisk filosofi dra till sig doktorander och forskare från andra discipliner som alla var fokuserade på att lösa gemensamma eller överlappande begreppsliga problem. Dessa seminarier bidrog mycket till den intellektuella atmosfären i Uppsala, inte minst genom att visa hur filosofiska frågor var högst relevanta för litteraturtolkning, idéhistoriska undersökningar, lingvistiska teorier, sociologiska idéer, matematiska debatter och frågor inom teologi. Det var alltid *problemen* snarare än discipliner, doktriner eller debatter som var centrala för diskussionerna. Seminariiledarens vänliga sätt och blygsamhet i kombination med hans djup, skarpsinne, vidsynthet och intellektuella bredd gjorde att många i honom såg en förebild för hur en filosof ska vara, även om han själv starkt ogillade att vara föremål för beundrande uppmärksamhet. Den öppna, livliga och engagerade miljö som Stenlund skapade lockade också kvinnor till en disciplin som vid den tiden dominerades, och i stor utsträckning fortfarande domineras, av män och av en maskulin kultur.

Han var alltid mottaglig för nya idéer och stöttade entusiastiskt initiativ som inte nödvändigtvis sammanföll med hans egna intressen eller filosofiska ideal och böjelser. Han var nyfiken på andra traditioner och sätt att tänka och hade inga svårigheter att hitta gemensamma nämnare med forskare från skilda områden så länge de tog problemen de arbetade med på ett personligt allvar. Dessa möten och samarbeten med andra discipliner och inriktningar sporrade honom att skriva artiklar och essäer långt bortom de egna specialistområdena. År 2000, samma år som han utnämndes till professor i teoretisk filosofi, publicerades antologin *Filosofiska uppsatser*, vilken samlade Sören Stenlunds viktigaste bidrag till kulturfilosofin.

* * *

På 1990-talet gav Sören generöst av sin tid till att ge råd åt, stötta och handleda doktorander, andras liksom sina egna, av vilka många i dag är docenter och professorer inom en lång rad skilda discipliner och forskningsinriktningar. Jag själv kom till Sverige 1990 med ett antal år av doktorandstudier i filosofins historia från USA bakom mig, och var i färd att skriva färdigt en avhandling om Nietzsches tidiga filologiska arbeten efter ett Fulbright-år vid Université catholique de Louvain i Belgien. När jag bestämde mig för att stanna i Sverige insåg jag att min bakgrund och mitt avhandlingsämne befann sig någonstans mittemellan idéhistoria och filosofi enligt svenska mått vid den här tidpunkten. Sören tycktes vara genuint nyfiken på denna udda inriktning och vi hade många långa samtal, inte minst om målet och meningen med att fördjupa sig i filosofins historia. Efter några månader kände jag att jag inte kunde skriva den tilltänkta avhandlingen, att jag inte riktigt trodde på den längre, trots att den redan hade passerat halvtidsseminariet med god marginal. Sören hade alltså fått mig att rannsaka mig själv: vad var mitt problem *egentligen*? Vad ville jag få klarhet i? Jag bestämde mig för att söka till forskarutbildningen i filosofi i Uppsala i stället för att disputera i USA, vilket bland annat innebar att jag fick läsa ett antal kurser som låg ganska långt från mina tidigare intressen och som krävde både tid och tålmod. Ibland kunde jag känna att jag inte längre hörde hemma i någon tradition samtidigt som jag mer än fördubblat tiden för att ta min doktorsgrad. När jag nämnde mina betänkligheter för Sören, sa han: "Skulle du hellre inte ha insett allt du har insett?" Svaret var och är "nej". Jag kan ärligen säga att ingen annan människa jag träffat har ändrat mitt sätt att tänka så som Sören gjorde. Men han gjorde det inte

genom att inlemma mig i ett annat, utan genom att i god Sokratisisk anda få mig att tänka själv, att erinra mig om vad jag redan visste. En sak jag har insett är hur lång tid det tar, ja, att det aldrig tar slut. Vidare har jag under åren upptäckt hur lätt det är att glömma igen. Det är i sådana stunder tursamt att ha minnen av dessa samtal med Sören, som ett slags filosofiskt samvete som viskar i mitt öra.

En dag när jag var på språng mot Carolina Rediviva såg jag den nyligen pensionerade Sören kommer bärandes med mängder av böcker i matematik som han hade lånat från biblioteket för arbetet med det som skulle bli hans allra sista publikationer: *The Origins of Symbolic Mathematics and the End of the Science of Quantity* (2014) och "The Origin of Symbolic Mathematics and Its Significance for Wittgenstein's Thought" (2015). Jag frågade honom varför han tog sig an ett sådant projekt nu när han äntligen var fri från akademiska åtaganden och kunde göra precis vad han ville. Han svarade: "Detta är min chans att återvända till min första kärlek."

* * *

För denna specialavdelning i ett nummer av *Filosofisk tidskrift*, som utkommer drygt fyrtio år efter publiceringen av *Det osägbara*, har jag bett några av Sörens närmaste studenter och kollegor att skriva något av filosofiskt intresse som fångar hans drivkraft, eller som Sören brukade säga, "vad han hade på hjärtat" i sitt filosoferande. Lars Hertzberg, professor emeritus vid Åbo akademi, har bidragit med en personlig betraktelse över sina utbyten med Sören under fyra decennier och den gemenskap som växte fram genom åren där "varje diskussion av ett filosofiskt problem samtidigt innebar en strävan efter att bli på det klara med vad filosofi är" och som kännetecknades av en tilltro till *tänkandet*, snarare än till forskning eller en särskild skolbildning. Denna distinktion återkommer i en essä av Niklas Forsberg, en gång Sörens doktorand, idag docent i filosofi både i Uppsala och i Helsingfors, samt forskningsledare för The Centre for Ethics as Study in Human Value vid filosofiska institutionen på Universitetet i Pardubice i Tjeckien. Forsberg stannar upp vid den ovannämnda kontroversen kring *Det osägbara* och understryker att hur man än ser på den upproriska tonen, något som Stenlund själv ångrade efteråt, var själva ansatsen att läsa Wittgenstein som någon som ville prata allvar med sina läsare väsentlig för bokens andemening. Forsberg citerar Stenlunds beskrivning av Wittgensteins ord som sagda "av en person som tänkt över egna problem, själv, ensam. En ensamhet, som

nog inte var vald utifrån några 'höga' pretentiösa ideal och som säkert inte alltid var särskilt romantisk." I denna mening är epistemologiska problem, om det är riktiga problem för den som tänker genom dem, på en och samma gång moraliska problem eftersom de handlar om att ta ansvar för sina tankar. Att filosofera "utan att ta av sig handskarna", som Stenlund formulerade det, leder till ett sterilt tänkande, och en objektivisering av det tänkta som förvanskar det eftersom det som rensas bort är just den verklighet som ska beskrivas eller förklaras.

Pär Segerdahl, docent i teoretisk filosofi vid Åbo Akademi och Uppsala universitet samt forskare vid Centrum för forsknings- & bioetik i Uppsala, även han en av Sörens tidigare doktorander, frågar sig vad det har inneburit för honom, filosofiskt och personligt, att ha lärt känna Sören. Han erinrar sig ett ord som han bara hade hört yttras av Sören, "ämnepolitik", vars användning var ämnad "att skilja den filosofiska frågan om vad filosofi är från den politiska frågan om filosofiämnets akademiska inriktning", liksom distinktionen i en av Sörens uppsatser mellan "filosofi" och "filosofivetenskap". Segerdahl menar att det som gjorde Stenlund speciell som tänkare inte var hans "expertis" utan hur han uppvisade "i egen person vad det kan betyda att vara en människa som inte bara studerar filosofi som ämne, utan gör filosofi av egen kraft". Detta innebar bland annat ett annat sätt att läsa andra filosofer, att läsa dem "inifrån" deras tänkande snarare än "utifrån" resultaten av tänkandet (teorier, läror, distinktioner m.m.). I Wittgenstein hittade han en tänkare som till slut "släppte kravet på vetenskapsliknande intellektuell auktoritet" i filosofin. Segerdahl citerar Sören: "Den senare Wittgensteins filosofi är annorlunda i det avseendet. Man kan säga att den inte har någon sådan fasad."

Martin Gustafsson, Lars Hertzbergs efterträdare som professor i filosofi vid Åbo Akademi, var också Sörens doktorand. Han utgår i sitt bidrag från en nyckelpassage i *Det osäghbara*, där Sören beskriver "objekt-tänkandets" karaktär: oavsett om problemet i fråga handlar om hur man ska förstå fysiska föremål, sinnesdata, sakförhållanden, fakta, troper, tidpunkter, agenter, personer, situationer, mängder, tal, funktioner, m.m., förvandlas det till en fråga om, låt oss säga, vad fakta eller påståenden eller händelser är *såsom objekt* med vissa egenskaper, det vill säga, såsom ting: "Är fysiska föremål måhända ingenting annat än mängder av subjektiva upplevelser? Är avsikter ingenting annat än beteendedispositioner? Är smärta ett tillstånd i hjärnan? Och så vidare. Om alla dessa olika saker ändå har det gemensamt att de är saker, så kan

det väl inte finnas något att invända mot att ställa och försöka besvara dessa frågor?" Och vidare, "vad finns det då för alternativ? Definierar inte det just beskrivna synsättet vad filosofi i grund och botten handlar om?" Och här sluts cirkeln, för i slutändan är Sörens idé om vad filosofi är i grunden något helt annat än den gängse.

Men, som Gustafsson betonar, och som har påpekats av andra, angående Wittgensteins sätt att bedriva filosofi (bland andra Richard Rorty, Vincent Descombes och Pierre Hadot) ligger denna idé om filosoferandet närmare Aristoteles, Descartes och Kant än den akademiska disciplinen såsom den har kommit att utövas. Denna syn innebär att man försöker förstå den "menings- eller möjlighetssfär" där ett begrepp hör hemma. Filosofi begrundar inte ting och deras egenskaper, utan relationer, det vill säga former. Och syftet med denna aktivitet är att förstå dessa relationer som något som hör till tänkandet självt, vilket innebär att det man ytterst eftersträvar i filosoferandet är att förstå sitt eget tänkande. Denna idé om självkänedom som filosofins uppgift var för Sokrates en djupt personlig och allvarlig sak. Det var den också för Sören.

Översättning Mats Hyvönen

Litteratur

- Gustafsson, Lars. 1980. Recension av Sören Stenlunds *Det osägbara*. *Expressen* 30/12.
- Rorty, Richard. 1979. *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton: Princeton University Press.
- Stenlund, Sören. 1972. *Combinators, λ -terms and Proof Theory*. Dordrecht: Reidel.
- Stenlund, Sören. 1980. *Det osägbara*. Stockholm: Norstedts.
- Stenlund, Sören. 1991. *Language and Philosophical Problems*. London: Routledge.
- Stenlund, Sören. 2000. *Filosofiska uppsatser*. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.
- Stenlund, Sören. 2014. *The Origins of Symbolic Mathematics and the End of the Science of Quantity*. Uppsala Philosophical Studies. Uppsala: Uppsala University.
- Stenlund, Sören. 2015. "The Origin of Symbolic Mathematics and Its Significance for Wittgenstein's Thought". *Nordic Wittgenstein Review* 4, nr 1.
- Wittgenstein, Ludwig. 1922. *Tractatus Logico-Philosophicus*. London: Kegan Paul.
- Westerståhl, Dag. 1981. Recension av Sören Stenlunds *Det osägbara*. *Filosofisk tidskrift* 2, nr 1.